

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

УДК 111.11:62

НАЦІОНАЛЬНА СВІДОМІСТЬ І ТЕХНОГЕННЕ СУСПІЛЬСТВО

Людмила Остапчук

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська 1, м. Львів 79000, Україна, тел. (0322) 96-41-32*

Стаття присвячена проблемі взаємодії етнонаціонального і техногенного крізь призму національної свідомості. Проаналізовано специфіку української національної свідомості. Етнонаціональні особливості розглядаються як основа формування нового техногенного суспільства в Україні.

Ключові слова: національна свідомість, етнонаціональні особливості, техногенне суспільство.

Сучасні світові процеси техно модернізації, каталізаторами яких є технологічно розвинуті держави, значною мірою впливають на становлення нового техногенного суспільства в Україні. Необхідність формування техногенної моделі суспільного розвитку є очевидною. Проте на шляху модернізації українського суспільства постають різноманітні труднощі. У цьому дослідженні проведемо паралель між національними, етнокультурними особливостями та труднощами техно модернізаційного поступу в Україні, окреслимо перспективи взаємодії національного і техногенного крізь призму національної свідомості – потужного внутрішнього феномена нації.

Стрижень будь-якої нації – національну свідомість – визначають як складну модернізовану систему духовних феноменів та їхніх утворень, які сформувалися в процесі історичного розвитку нації, відображають основні засади її буття та розвою [1, с.82]. Найбільш вагомими у формуванні національної свідомості духовними феноменами є етнічна та національна ідентичність, етнічна свідомість, історична свідомість (пам'ять), національна мрія, національна ідея, національний менталітет і характер та національні психологічні комплекси.

Досліджуючи феномен ідентичності у його діалектичному взаємозв'язку з суспільством, П. Бергер та Т. Лукман вважають за доцільне розглядати окремо етнічний і національний її типи. У визначенні критеріїв приналежності до того чи іншого типів ідентичності важливу роль відіграє певна система ідентитетів. Такими ідентитетами є основні, конституїтивні, сутнісні (об'єктивні та суб'єктивні) показники, які дають змогу максимально адекватно віднести певного суб'єкта (індивідуального чи колективного) до конкретної спільноти, в даному випадку етнічної чи національної [2, с.102]. Таке розуміння поняття дає змогу розглядати етнічну та національну ідентичності саме як результат процесу ідентифікації

(усвідомлення приналежності до певної спільноти). У випадку етнічної ідентичності, як стверджує І.Кресіна, вирішальну роль відіграють "об'єктивні" ідентитети: расові (антропологічний тип), культурні (мова), психологічні (менталітет) та ін. Тому етнічна ідентичність завжди носить об'єктивний характер, тут спрацьовує принцип "батьків не вибирають" або "батьківщину не вибирають".

В процесі етнічної ідентифікації відбувається ототожнення індивіда з певним етносом. Згідно концепції Л.Гумільова, етнос – це сталий колектив людей, який сформувався в результаті природного розвитку на основі специфічних стереотипів свідомості й поведінки, внаслідок поведінкової адаптації в певному ландшафті [3, с.130]. Отож, етнос існує як стійка система, що протиставляє себе усім іншим аналогічним колективам людей за принципом "ми – не ми", "свої – чужі", "ми такі, а решта – інші". Таке усвідомлення (як головний ідентитет) своєї єдності й самоідентифікації є відображенням того почуття взаємної симпатії, прихильності, яке Гумільов назвав компліментарністю. Таким чином, компліментарність, усвідомлення спільності походження, історичної долі, біофізична та культурна характеристики, комплекс стереотипів свідомості та поведінки виступають як визначальні ідентитети етнічної ідентичності.

У дослідженнях ідентитетів національного типу ідентичності, на думку Д.Міллера, важливо враховувати наступні особливості. По-перше, це людські переконання: нація існує доти, доки її члени визнають один одного як співвітчизників і прагнуть співіснувати. По-друге, спільне історичне минуле, спільні обов'язки й уявлення про майбутнє. По-третє, спільні дії, тобто дійова ідентичність. По-четверте, постійне проживання в одній країні. По-п'яте, спільні характеристики, які об'єднуються поняттям "національного характеру" і які Д. Міллер називає загальнонародною культурою. [4; с.45]. Такі особливості, на нашу думку, є визначальними у формуванні національної свідомості та у процесі ідентифікації певного суб'єкта з національною спільнотою (нацією).

Інтенсифікація технологічного розвитку, процеси глобалізації зумовлюють глибинні зміни у системі міжособистісних стосунків на всіх рівнях. Під впливом цих змін спостерігається парадоксальний феномен трансформації етнічної і національної свідомості. З одного боку, глобальні зміни світового масштабу спричиняють глобалізацію свідомості, що супроводжується ослабленням почуття етнічності. З іншого боку, спостерігається етнізація свідомості – на противагу технізації, урбанізації, асиміляції. Активізується етноцентризм, етнонаціоналізм, звужується поле особистісної самоідентифікації. Цей процес можна кваліфікувати як захисну реакцію етнічності. Він свідчить на користь проявів етнонаціональної свідомості, як стрижневого і складного по своїй суті феномена.

І.Кресіна, вивчаючи національну свідомість, виділяє наступні її характеристики: універсальність (відображає інтереси нації), цілісність (генерує і формує національні інтереси), системність (містить функціональні компоненти сфери вияву), структурна сталість та амортизаційність (відкидає несуттєві зовнішні впливи), динамізм, інноваційна сприйнятливість та відкритість (приймає нові, адекватні парадигми її розвитку, феномени) [1, с. 116-122].

крім основних, найбільш загальних у науковій літературі відшукуємо низку специфічних характеристик, притаманних саме українській національній свідомості. Однією з них є глибинна рефлексивність як відображення нових реалій сьогодення через призму інтровертності українського національного менталітету. Осмислюючи нове, вона зазнає певних змін, адаптується до якісно інших умов буття. У цьому

проявляється така характеристика національної свідомості, як висока адаптивність. Витворювані в ході історичного поступу нації культурні типи, соціальні цілі, ідейні імперативи “просіюються” крізь сито часу, менталітету, національного характеру та ін. Так національна свідомість засвідчує свою вибірковість. Сприймаючи чужі етнокультурні впливи, національна свідомість виявляє не лише вибірковість, а й геополітичну врівноваженість. Крім того в сучасній українській свідомості міцно утвердилися такі характеристики, як етнокультурний плюралізм і релятивізм, що проявляється у толерантному ставленні до всіх етносів, які проживають в Україні, лояльності до їхніх національних інтересів і державницьких змагань. Несприйнятливість до крайніх проявів як етноцентризму, так і космоцентризму; мобілізація власного інтелектуального потенціалу на осмислення реалій в умовах кризи історичної й соціально-політичної науки або необхідності вироблення власної оригінальної відповіді на виклики цивілізації; компенсація втрачених або збанкрутілих ідеалів (як це мало місце у пострадянській дійсності) національними ідеалами і традиціями – усе це є виявами таких характеристик національної свідомості, як компенсаторність і мобільність, її здатності до саморозвитку на засадах самоосмислення і самоствердження.

Водночас національна свідомість виявляє й антиномічну характеристику – консерватизм та інерційність, як здатність зберігати усталені настанови та цінності національного буття, неквапливо “придивлятися” до всього нового й оцінювати його у національному вимірі. Український консерватизм став не лише характеристикою національної свідомості, а й окремим напрямом вітчизняної політичної думки. Редукціонізм, який тісно пов'язаний з консерватизмом можна розглядати і як певну захисну реакцію свідомості, і як механізм спрощення, що виявляється у відмові від надто ускладнених і не позначених національною специфікою моделей суспільного розвитку.

Однією з суттєвих характеристик національної свідомості є її амбівалентність (антиномічність, дихотомічність) – поєднання суперечливих поглядів, оцінок, думок, орієнтацій. Так, можна констатувати паралельне співіснування теорій про пріоритет загальнолюдських цінностей і навпаки, національних вартостей, як єдино можливу парадигму особистісної самореалізації; комплексів меншовартості і “богоосаяності” українців.

Своєрідним різновидом амбівалентності є маніхейство, - схильність ділити світ на добро і зло. Проте сутність маніхейства в широкому значенні полягає не в самому розумінні опозиції “добро – зло”, а в абсолютизації цих начал щодо осмислення світу. Маніхейський тип мислення жорстко орієнтує особистість на відтворення раніше сформованих ідеалів. “Ми повинні повернутися назад, на старий протоптаний шлях цивілізації” – така логіка маніхейського мислення. В її основі - тяжіння до трактування суспільства як такого, що раз і назавжди націлене на освячені істини й цінності. Цей масовий психоз маятникового мислення в нашому суспільстві, що стало на шлях модернізації, може привести до національної катастрофи [5, с.72-73].

Усі ці характеристики національної свідомості перебувають у діалектичній єдності, взаємодоповнюючи одна одну й утворюючи ту своєрідну цілісну картину української національної свідомості, яка стає конститутивною основою нації як людської спільноти.

Однією з найважливіших ірраціональних складових національної свідомості є національний характер. Серед численних спроб осмислення національно-психологічних особливостей та національного характеру, найбільш аргументованою

нам видається позиція В.Яніва [6]. Він твердив, що українець – це інтровертна людина із сильним відчуттям свого “Я” та бажанням самовияву назовні, а це засвідчує приналежність українського народу до індивідуалістичного культурного типу. Заглиблений у себе, маючи відчуття гідності, українець прагне зліквідувати будь-які обмеження особистої свободи. Небажання коритися волі іншого й прагнення до самовияву зумовили слабкий нахил до підпорядкування, Століття неволі загострюють анархічність і навіть нігілізм. Разом з тим посилюється природна почуттєвість, яка поряд з прагненням до самовияву є другою основною властивістю українського характеру. Брак зовнішніх успіхів зміцнює інтровертність українця, пасивність, спричиняє своєрідну втечу від життя в світ ілюзій.

Проте, українська інтровертність – це, швидше, спрямування на себе, а не замкнутість в собі. Природна почуттєвість часто домінує над інтровертністю, вимагаючи контакту. Українець шукає соціального резонансу, відчуває потребу висловитися. Звідси й походить відома пісенність українців, бажання естетичного вислову, а відтак уподобання мистецтва.

Українець співчуває ближньому, альтруїстичний у бажанні допомогти найзлиднішим та слабшим. Він неохоче спричиняється до успіху сильнішого, авторитет якого мав би визнати. До визнання авторитету приходить через почуттєвість. Звідси пошана авторитетів невеликого масштабу і, зрідка, – справжніх історичних авторитетів.

Спільноти формуються під впливом почуттів, а не розуміння необхідності чи інтересу. Тому українець – людина “малих гуртів”, у які він вростає безпосередньо. Авторитет ідеалу набагато сильніший за авторитет особи, а протиставлення колишньої свободи сучасній неволі зміцнює традиціоналізм.

Така схема, на думку, В. Яніва, дещо спрощує всю багатоманітність виявів українського характеру (оскільки є структуризацією констатацій), проте вона може стати новою робочою гіпотезою, доповненою і верифікованою в подальших дослідженнях.

Отже, саме через призму національної свідомості і її складових відбуватиметься процес інтеріоризації цінностей і норм техногенного суспільства. Національна свідомість повинна стати тим центральним стрижнем, на якому “наростає” технологічний поступ, технокультурні здобутки нового техногенного суспільства в Україні.

Етнокультурними характерологічними вимірами української національної свідомості, які імпонують техномодернізації є, на нашу думку, її універсальність, цілісність, системність, інноваційна сприйнятливість та відкритість, висока адаптивність, вибірковість, геополітична врівноваженість, толерантність, компенсаторність і мобільність, здатність до саморозвитку на засадах самоосмислення та самоствердження. А глибинна рефлексивність, інтровертність, консерватизм та інерційність, редуccionізм, амбівалентність, маніхейство вочевидь навпаки “гальмуватимуть” техномодернізаційні процеси в Україні.

Важко переоцінити роль етнополітології у вирішенні проблеми етнонаціонального і техногенного. У зв'язку з цим перед нею постають завдання, пов'язані з піднесенням тих особливостей національної свідомості, які сприятимуть реалізації стратегії модернізації і побудові нового техногенного суспільства в Україні. Адже, етнонаціональне, на думку Т.Кузьо, “...заповідає міфи, символи, цінності, спогади, традиції і територію, що мають бути використані у формуванні

нової модерної нації. Без цього основа для створення нації “тоненька”, а завдання є геркулесовим” [1, с.97].

1. *Кресіна І.* Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси: (Етнополітологічний аналіз): Монографія. – К.: Вища школа, 1998.
2. *Шульга Н.А.* Этническая самоидентификация личности. – К., 1996.
3. *Гумилев Л.Н.* Этносфера: История людей и история природы. – М., 1993.
4. *Miller D.* On Nationality. – Oxford., 1995.
5. *Ткаченко В.М., Ресни О.П.* Україна: на межі цивілізації. – К., 1995.
6. *Янів В.* Нариси до історії української етнопсихології. – Мюнхен, 1993.

THE NATIONAL CONSCIOUSNESS AND TECHNOGENICAL SOCIETY

L. Ostapchuk

*Ivan Franko National University of Lviv
vul. Universitetska, Lviv 79000, Ukraine, tel. (0322) 96-41-08*

The article is devoted to the problem of interaction between ethnonational and technogenical consciousness through the national one. In connection with that the peculiarity of the Ukrainian national consciousness is analyzed. The ethnonational peculiarities must become the basis in formation of the new technogenical society in Ukraine.

Key words: national consciousness, ethnonational peculiarities, technogenical society.

*Стаття надійшла до редколегії 20.03.2000,
прийнята до друку 10.10.2000*